

Marx és tanítása.

Írta: PALÁGYI MENYHÉRT.

I.

Alig szenvedhet kétséget, hogy a XIX. század társadalmi forradalomszítói között MARX-nak volt korára a legnagyobb szellemi hatása. A világ összes bémunkásait hazájuktól elvonni, és őket egy »nemzetközi« egységbe tömörítvén, a meglévő társadalmi rend megdöntésére fölhasználni: ez volt életének, – bocsánat az önmagának ellentmondó kifejezésért, – gyakorlati ábrándképe. És el kell ismerni róla, hogy ő ezért az ábrándért nemcsak nagy tudással és kiváló dialektikai erővel, hanem törhetetlen kitartással, makacs szívósággal küzdött egy életen át. Szóval, ő ama kiválóságok közé tartozik, kik tévedésüknek nagysága és következetessége által válnak nagyokká, s a kiknek élete és szellemi munkássága éppen ennél fogva sok mély és érdekes tanulságot rejt magában. MARX-ot nem »czáfolni« kell, legalább nem úgy, a hogy azt a német tudomány bizonyos gyűlölködő zsoldosai cselekedték; MARX-ot érteni kell, mert aki körösztüllát érzületének és elméjének pártosságán, az menten tévedése fölé is emelkedik.

MARX tetőtől talpig német, még pedig typosos, hogy úgy mondjam: vasas-német tudós, kinek nem csekély része volt abban, hogy a múlt század második felében a német szellem túlsúlyra jutott a francia és angol tudománnyal szemben s általán a német nemzeti szellem bizonyos hegemoniára tett szert a művelt nemzetek versenyében. Mert, bárha éppen ő volt az, ki a » nemzetköziség «-nek olyan végzetes értelmet adott, hogy az hazátlanságot, sőt hazaellenességet is jelenthetett: mégis jellemző, hogy, minden »Internationalismus«-a daczára, mindig a németség szekerét tolta és mindig a német szellem fensőbb-ségeért küzdött a francia, angol, orosz stb. nemzetek munka-

ratuk ellenére is, tömöríteni fogja az összes socialis árnyalatokat; és bizony nem véletlenség az, hogy a nemzetközi socialista congressusokon MARX és ENGELS arcképei tekintenek le a résztvevőkre.« (pag. 43.)

De még jellemzőbb, hogy a németységnek ez idő szerint legkiválóbb történetírója, KARL LAMPRECHT, ki a nagynémet nemzeti öntudatnak napjainkban egyik irodalmi megszemélyesítője, milyen alig titkolt rokonszenvvel, sőt hódolattal beszél MARX-ról »Deutsche Geschichte« című sok kötetes munkájában,, főleg annak második pótkötetében. Ez a kötet, melynek első fele a mai Németország gazdasági életével foglalkozik, nem csekély mértékben MARX szellemének közbötlén hatását is érezteti. LAMPRECHT MARX-ot mondja »a 19-ik század legnagyobb német s egyáltalán leghatalmasabb európai socialista gondolkozójának«, és bizony nem köznapi méltatással szól elméleteiről az 510-513. lapokon. Mi több, érthetőnek tartja még MARX internationalismusát is! Ugyan kérem, mond LAMPRECHT, mért akadunk fönn azon, hogy a különböző nemzetek munkásosztályai rokon érdekeiket közös ápolásban részesítik, ha csak nemzeti érzésük e miatt csorbát nem szenved? Avagy nem cselekedtek ép úgy a 12-ik és 13-ik század lovagjai, a 15-ik és 16-ik század humanistái, a 17-ik és 18-ik század galanthomme-jai. Elítélhetjük-e a negyedik rendet azért, amit a magasabb osztályoknak megengedünk? »Avagy talán - kiált, föl LAMPRECHT - azért nem tetszik az internationalis socialismus, mert annak kezdeményezése Németországból indult ki és nem a külföldről«? (Deutsche Geschichte. Zur jüngsten deutschen Vergangenheit. Zweiter Ergänzungsband. Zweite Hälfte. Freiburg in Breisgau.. H. Heyfelder 1904, pag. 149.)

Szóval, a német nemzeti történetíró nem csak hogy hazafiatlanságot nem lát többé MARX egykori törekvéseiben, hanem ellenkezőleg a legnagyobb mértékben büszke arra, hogy német agyból eredtek az úgynevezett »nemzetközi socialismus« elméletei. Mert nagyon is jól tudja, hogy ez a nemzetközi socialismus semmi egyéb, mint a »német socialismus«, a melynek hívei (mint pl. BEBEL is) böcsületes német hazafiak. És nagyon tisztában van azzal, hogy a német szellemnek milyen diadala volna az, ha a marxismus valóban elhatalmasodnék más nem-

zetek munkásainak körében. – Lám, mily messzire ható tekintete van ennek a chauvinista német történetírónak. Mily világosan látja, hogy MARX egész életén át, még tudtán kívül is, sőt olykor akarata ellenére, a német szellemi uralom egyik legszívósabb előharcosa volt Európában. Mennyire érzi azt, hogy a hová a marxismus behatol, ottan voltaképpen a német hegemonia érdekköre hódít meg újabb területet.

II.

De hogy ez az igazság mintegy kézzel foghatóan álljon előttünk, nem elég a MARX tanait elemeznünk, hanem egy pillantást kell vetnünk egyéni élettörténetére is. Az elméletek magukban véve szürkék és igazi magyarázatukat gyakran csak szerzőjük személyiségének eleven képmása szolgáltathatja. Sajna, nem vagyunk még abban a helyzetben, hogy MARX életének bizalmasabb részleteibe, agitatori működésének titkosabb műhelyébe kellően betekinthetnénk, és így csak azokra a legfőbb életrajzi mozzanatokra kell szorítkoznom, melyek nélkül életműve teljességgel érthetetlen maradna. A mi közönségünk különben még ezeket sem ismeri, vagy legalább nem látja azokat a kívánatos tárgyilagos világitásban. Főleg az ifjú MARX-szal kell bensőbb ismeretséget kötnünk, mert ő ama rohamos gyorsasággal kialakuló egyéniségek közé tartozik, kik már fiatal korukban állapítják meg akaratos elszántsággal egész életpályájuk irányzatát. Meglehet, hogy a szélsőségre hajló, forradalmi akarat-lények mind ilyenek. MARX-ra nézve mindenestre áll, hogy aki fejlődésének 9 esztendejét (18-27 éves korában) figyelemmel kíséri, az könnyű szerrel megérti egész pályafutását.

Az a körülmény, hogy MARX a Rajnartartományban (Rhein-provinz) és annak is legszélsőbb határán, Trier városában született (1818), kétségtelenül elhatározó befolyással volt életútjára. Trier több ízben került volt múltó francia hódoltságba, tartósabban a francia forradalom idején (1794), utoljára és leg-huzamosabban NAPÓLEON alatt 1801-ben. Az egész Rajnartartomány csak három-négy évvel MARX születése előtt (1814-15) jutott porosz uralom alá, és ez az új szerzemény olyan különemű, a német világtól részben annyira elidegenedett vidékekből állott, hogy beolvasztása jelentékeny nehézségekbe ütkö-

zött. Hiszen a fondorkodó METTERNICH épen erre való tekintettel engedte át a poroszoknak ezt a nehezen emészthető rajnai falatot. A tartomány ipari és kereskedelmi szellemben messze fölülmúlta a keleti porosz tartományokat, s a francziákkal rokonszenvező lakosságának fölvilágosodott polgári önérzete éles ellentétben állott az erősen feudális jellegű, vaskalapos porosz uralommal, mely akkoriban (III. Frigyes Vilmos alatt) olyan korlátolt is volt, hogy inkább szerette volna a bekeblezett tartományt a saját színvonalára alászállítani, semmint a saját eredeti birtokát, amahoz alkalmazva, gazdaságilag fölvirágoztatni. Nemzeti szempontból tehát a Rajna-tartomány ingatag terület volt, és így könnyen érthető, hogy MARX, bárha német szellemű műveltségben részesült, politikai tekintetben maga is csak ingatag öntudatra tehetett szert. A hét évvel későbben született és sziléziai (boroszlói) származású LASSALLE már egészen más világban nevelkedett és már lán-goló német hazafias érzéstől volt áthatva.

De az a német világ, a melyben az ifjú MARX gyökeredett (1835-43) a lelki ziláltságnak hihetetlen mértékét tárja elénk. A »Junges Deutschland« vezérei HEINE és BÖRNE már teljesen megbontották volt a német nyárspolgári érzületet, s a nyomdokukba lépő író nemzedék (GUTZKOW, LAUBE, MUNDT stb.) minden tőle telhetőt elkövetett, hogy vad politikai ábrándok s a hittel kaczerkódó hittagadás regényes kiszínezésében minden józan gondolkozásból kivetkőzzék. A gyorssajtó is akkoriban terjedt el Németországban, és a hirtelenül sudárba szökő hírlap-irodalom fiatalos iránytalansága nagy mértékben hozzájárult a korszellem teljes elzüllesztéséhez. Mindenki ellenzékeskedett és ellenzékiességben társán túltenni iparkodott; de tulajdonképen irányító gondolat és a politikai iskolázottság nyoma nélkül. Németországnak, hogy úgy mondjam, politikai kamaszévei voltak ezek, mikor már forrongott benne az egységre való törekvés, de csak alaktalan vágyódás gyanánt, mely aztán mindenféle vad világpolgári, világköztársasági és socialista álmadozásban tört elő. Az önmagát bíráló német »philister« némi sejtelmére ébredett a saját lényé kicsinyes, nevetséges vonásainak, és hogy ezeket önmaga elől elrejtse, a legmerészebb forradalmias témókban tetszelgett magának, majd meg, a kishitőség végleteibe süllyedvén vissza, éktelen gúnnyal pellengérezte ki a saját po-

litikai éretlenségét. A sajtó csak úgy úszott a kongó radicalis szavallatokban, valamint a német kisvárosi korlátoltság és az apró udvarok atyáskodásának kicsúfolásában. De ami ennek a politikai hangzavarnak legsajátosabb német alapszínét adta: az ama szenvedélyes vallástagadás, mely viszont a szemforgató német pietismusnak ellenorkánját ébresztette föl s a theologiai viták özönébe fullasztotta az alig ébredező politikai öntudatot. A kereszténység történelmi és bölcsészeti alapjainak bírálata pedig összekapcsolódott a zsidóság emancipációjának, no meg a »noemancipaüo« féktelenül vitatott kérdéseivel. Egy IDA HAHN-HAHN grófnő pl. az igazi nőtől azt követelte, hogy minden férfit hódítson meg, de egyiknek se adja magát egészen oda. CHARLOTTE STIEGLITZ asszony öngyilkossá lett, hogy ez által férjének, (ki különben igen tehetségtelen poéta volt), tárgyat szolgáltatson a versírásra. Az ilyen perversus érzés és cselekvésmód már-már az idegjárvány jellegét kezdte öltetni, úgy hogy a német történetírók ezt az egész időszakot a »problematicus lelkek« korának nevezik. Ennek a problematicus világnak egyik legjellemzőbb tünete a Berlinben keletkezett »Gesellschaft der Freien« volt, mely jobbadán írókból, hírlapírókból és már többé nem is kétes jellemű hölgyekből állott, kik a »genialis« viselkedés címén olyan korcsmai és utczeni botrányokat rendeztek és olyan suhancz-módra sértették a vallásos érzést, valamint a közszemérmét, hogy azt bővebben részletezni nem óhajtom. Ennek a jeles társaságnak egyik főalakja volt a MAX STIRNER írói néven szereplő KASPAR SCHMIDT, kit manapság mint NIETZSCHE előfutárját szokás dicsőíteni. Alapítója a társaságnak a kor theologiai vitáinak egyik nevezetes főalakja, BRUNO BAUER volt, ki, mint látni fogjuk, nagy szerepet játszik az ifjú MARX élettörténetében is. Félreértések elkerülése végett azonban meg kell jegyezni, hogy MARX ennek a kornak egyik igen tiszta és feddhetetlen jellemű egyénisége volt, kit a beteg korszellem csakis elméleti tekintetben sodort már ifjú korában a legszélsőbb végletekbe.

MARX ifjúkori magánéletéből csak három mozzanatot emelek ki: atyjához való viszonyát, szerelmét és a BRUNO BAUER-rel való kapcsolatát, mert ezek nagyon alkalmasak arra, hogy lelkületét élénk világításba helyezték.

Atyja, HEINRICH MARX, igen derék, közbecsülésnek örvendő ügyvéd volt, ki a »Justizrath« címmel lón kitüntetve. Egészen a maga erejéből, nagy szegénységből küzdötte föl magát bizonyos közepes jólétbe és igen boldog házasságban élt nejével. HENRIETTE PRESSRURG-gal. Az asszony egy régi németalföldi rabbicsalád származottja volt, mely a 16-ik század elején vándorolt Hollandiába magyar földről, Pozsonyból. A házasság gyermekekkel gazdagon volt megáldva, de ezek közt csakis a másodszülött, Kari tűnt ki észtehetsége által. Az érzékeny szívű, lelkes apa szinte fölolvadt a fia iránti nagy szeretetben, mint ezt azokból az érdekes levelekből látjuk, melyeket 1835-37-ben intéz fiához, mikor ez a bonni, majd egy évvel későbbben a berlini egyetemet látogatja. Egyik levelében (1836) írja az akkortájt 18 éves joghallgató fiának: »A jogról alkotott nézeteid ugyan nem alaptalanok, de nagyon alkalmasak arra, hogy rendszerbe foglalva vihart támaszszanak, pedig nem is sejtöd, hogy az ilyen tudós viharok mily veszedelmesek lehetnek.« (Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle. Herausg. von FRANZ MEHRING. I. Bd. Stuttgart. Dietz Nachf. 1902. pag. 14.)

A harmonikus lelkű apát már korán nyugtalanítja fiának forradalmi érzülete. így egy 1837-iki levelében az az aggodalom gyötri, hogy fia elég gyöngéd érzésű-e és szíve összehangzó-e elmetehetségével, főként pedig, hogy az a hatalmas démon, mely benne lakozni látszik, »égi származású, avagy inkább fausti jellemű?« Az apai sejtelem itt valóban rátapint fia egyéniségének alapproblémájára. A fiú kedély dolgában nem a gyöngéd és föllengző lelkületű apára, hanem prózai és naturalista vérmérsékletű hollandus anyjához hasonlított. KARL MARX-ban két lélek lakott: egy elméleti, mely őt a szaktudomány, sőt a bölcsészet felé ragadta, és egy gyakorlati, mely őt később arra tüzelte, hogy, pártot szervezván a maga számára, elméleteit világszerte diadalra juttassa. A két lélek erősen útjában állott egymásnak, mert a gyakorlati MARX mintegy versenytársa lett az elméleti MARX-nak és fordítva. Látni fogjuk, hogy a pártszempont kedvéért önkéntelenül erőszakot tesz elméletein és fordítva, elméleti bátyújával igen megnehezíti magának a gyakorlati agitatót. E tekintetben érdekes őt LASSALLE-T összehasonlítani, ki fényes tudományos tehetségét játszi könnyedség-

gel helyezi politikai föladatának szolgálatába. MARX izmos, nagy tehetség volt, de genialitás nélkül szűkölködő. Az elméleti és gyakorlati lélek oly erősen súrlódott benne, hogy az ebből eredő dissonantiát még atyja is megérezte. Az idősebb MARX különben csak rövid ideig támogathatta tanácsaival egyetemi hallgató fiát, mert már 1838-ban elhunyt. Ha ő tovább él, akkor bizonyára mindent elkövet vala, hogy fiát tisztán az elméleti irányba terelje, mert az volt neki legforróbb lelki vágya, hogy fia habilitálja magát és mint egyetemi jogtanár szerezzen nevének dicsőséget.

De még egy másik fontos körülmény is hozzá járult ahhoz, hogy a fiatal MARX-OT tisztán elméleti irányából kizökentse és időnek előtte a gyakorlati érvényesülés útjaira sodorja. Már 18 éves korában titkon eljegyezte szíve választottját, úgy hogy e korai kötöttsége következtében egyetemi tanulmányai alatt folyton az a tudat sarkantyúzta, hogy minél előbb kell majd az életben érvényesülnie, ha jegyesét, aki igen előkelő nemesi családból származott, oltárhoz akarja vezetni. Az esetnek, mint látni, regényes színezete van, de egyben azt is világosan elénk tárja, hogy az ifjú MARX-nak szenvedélyes lelke mindenképp az akaratnak szokatlan koraérettsége által tűnik ki. MARX-ék szoros benső barátságban éltek LUDWIG V. WESTPHALEN, titkos kormánytanácsos családjával, úgy hogy, a két család gyermekei együtt nevelődven, az ifjú MARX-nak már korán alkalma nyílt »Trier legszebb leánya«, JENNY V. WESTPHALEN iránt lánggra lobbanni. Hét évi nehéz küzdelmek után a jegyesek (1843) egybe is kelhettek, és semmi kétség, hogy MARX ebből a boldog házasságból merítette a legtöbb erőt sokat hányatott forradalmas-életének soknemű válságaihoz. Még azok is, a kik haragudtak rá communista meggyőződéseért, azt mondták róla, »hogy ennek az atheista embernek házassága igazán az égben kötöttet«. Ámde reánk kissé kiábrándítólag hat az a körülmény, hogy MARX e szép házasság frigye daczára is lándzsát tör irataiban a communisták nőközösségeért és egyéb furcsa családi, illetve családiatlan eszményeiért.

Ami MARX szellemi fejlődését illeti, arra döntő hatással voltak a berlini egyetemen töltött esztendőik. Szerencsétlenségére akkoriban kiváló tanítómestere semmi szakmában nem akadt, és talán csak az élelméjű hegelianus jogtanár, GANS, tett

reá mélyebb benyomást. Különben is, a jogi pálya nem vonzotta, hanem nagy energiával a bölcsészet és főképpen HEGEL rendszerének tanulmányozására vetette magát, melynek dialektikai módszere oly erősen megragadta elméjét, hogy többé egész életén nem tudott tőle megszabadulni, bármennyire is küzdött ellene. Nem volt önálló bölcsészeti világfölfogás megalkotására termett elme és így mesterétől függésben maradt gondolkodásmódja még akkor is, mikor annak idealismusát naturalismusba csavarta el. HEGEL öt esztendeje, hogy halott volt már, mikor MARX Berlinbe került, de bölcsészete csak akkor kezdett igazán elhatalmasodni a német politikai, szépirodalmi, tudományos életben és mindenek fölött a protestáns theologiai harcokban. Alig nevezhetnék újkori bölcsészt, ki a keresztény gondolattól mélyebben át lett volna hatva, mint éppen HEGEL, mégis dialektikájának sajátos kétértelműségénél fogva éppen az ő iskolájából állottak elő azok a bűvárok és bölcsészek, kik bírálatukkal a kereszténységet gyökerében támadták meg, és kik általában a 19-ik század legnagyobb német forradalomkeltői lettek. A »Junghegelianusok« táborához sorozható DAVID FRIEDRICH STRAUSS is, kinek könyve Jézus életéről (1835) éppen MARX egyetemi tanulmányainak időszakában keltette azt a szinte példátlan izgalmat, mely egy mérhetetlen röpirat és ellenröpiratzáporban tombolta ki magát. MARX-nak legfogékonyabb ifjúsága egészen ebbe a nagy vallásforradalomba esett bele, és így nem csoda, hogy annak láza, bárha vajmi csekély érzéke volt a vallás mibenléte iránt, őt is elragadta.

Bizony nagyon forró s fölötébb egészségtelen levegőben folytak le az ifjú MARX tanúmányi évei. Semmire sem lett volna neki akkoriban nagyobb szüksége, mint kiváló tanítómesterekre és csöndes magába zárkózásra; de ezek helyett egy féktelen theologiai háborúság fülsiketítő puskaropogása és a tiszta látást elhomályosító mérhetetlen füstfölege környékezte a nagy becsvágyú ifjút. Egyik oldalról a tudományos történelmi bűvárlat, messze túllőve célján, a keresztény hitet alapjaiban támadta, az ellenkező oldalról pedig az Evangelische Kirchenzeitung fő-muckere, a vad fanatismustól lángoló HENGSTENBERG fújt a nagy zióni vészharsonába, jajongva a hit pusztulása fölött és ádáz alattomos hajsztát indítva a szabad-

kutatásnak még árnyéka ellen is. Hogy MARX végzete egészen beteljesüljön, hát az ő balsorsa épen azzal a BRUNO BAUER-rel hozta legszorosabb kapcsolatba, a ki ennek a vallástudományi zivatarnak legtúlzóbb s legszánalmasabb szereplőjévé és áldozatává lett.

BAUER, állása szerint, theologiai magántanár volt és a Junghegeliánusok táborához tartozott: alapjában tehetséges, elmés, de nagyon egyensúlytalan ember, kinek a hegelismusért rajongó ÄLTENSTEIN porosz közoktatási miniszter volt a pártfogója. MARX, aki kilencz évvel fiatalabb volt BAUER-nél, egyideig ennek hallgatója volt, később azonban barátja, bajtársa, tudományos tanácsosa. Mikor ALTENSTEIN miniszter BAUER-t a bonni egyetemre helyezte át, hogy ott egy év leforgása alatt rendes tanszékhez juttassa, MARX-nak is erős kilátása nyílt a bonni egyetemen való mielőbbi habilitatióra. A miniszternek váratlanul közbenjött halála azonban egyszeriben körösztülhúzta a baráti pár szövetséges terveit. Ugyanabban az évben (1840) halt meg ugyanis III. Frigyes Vilmos porosz király és utódjának, a középkori szellemért lelkesedő IV. Frigyes Vilmosnak, közoktatásügyi minisztere, EICHHORN, a pietista ellenhatás embere, minden tanszabadságnak elszánt ellensége, szóval a porosz zelotaságnak megtestesülése volt. Alig, hogy a bonni theologiai kar nesztét vette a rendszerváltozásnak, ellenezni kezdte a »gyanús« érzületű BAUER kineveztetését; ez pedig, bárha egyideig óvatos volt, sőt STRAUSS ellen is állást foglalt, utóbb fokról-fpkra túltett még STRAUSS-on is és az evangéliumok történeti bírálatának valóságos fenegyerekévé nőtte ki magát, mert végűi oda jutott, hogy Jézus személyének történeti létezését is tagadóba vette. Az egyetemi tanítás jogától való megfosztatásának történetét részletesen mondja el FERDINAND CHRISTIAN BAUR, a tübingai theologiai iskolának hegelianus szellemű nagyhírű mestere, »Geschichte der christlichen Kirche« című munkájában, melynek ötödik kötete (pag. 350-94) ennek az egész korszaknak vallás forradalmát igen szépen tárgyalja. – A BRUNO BAUER munkái közül csak a »Christus und die Caesarén« címűt (Berlin 1877. Eugen Grosser) említem meg, melyben a szerző szép történelmi tudását és elmésségét annak a képtelen tételnek bizonyítására pazarolja, hogy a kereszténységnek alapján véve vajmi kevés köze van a zsidósághoz, és hogy az

lényegileg nem is a zsidóságból, hanem a görög-római bölcsészeiből, a stoicismusból, sőt egyenesen SENECA-tól eredt.

Azt talán mondanom sem kell, hogy BRUNO BAUER bukásával MARX is végképen elesett a magántanárságtól. Ha atyja még életben lett volna, akkor valószínűleg nem oly könnyedén adja föl az egyetemi pályát; de meglehet az is, hogy éles tragikai Összeütközésbe került volna atyjával, mert apa és fiú bizonyos tekintetben ellentétek voltak. És, ha látjuk, hogy a fiatal MARX a reá váró jegyesével szemben micsoda válságos helyzetbe jutott, mikor magántanári terve dugába dőlt, akkor emberi részvétünket tőle meg nem tagadhatjuk. A saját makacs vérmérséklete, a beteg idegzetű korszellem és az ennek folytán föltámadott sötét, bűsz porosz ellenhatás, mind összeesküdtek ellene, hogy neki szélsőséges forradalmivá kelljen válnia.

III.

A tanári pályán való érvényesüléstől elesvén, a büszke, daczos MARX rohamosan haladt tova a társadalmi rend megtagadásának azon a lejtőjén, mely őt a communismus karjaiba sodorta. De bárha ez a viharos szellemi bontakozás csak rövid néhány esztendő (1840-45) foglal el, mégis nagyon fontos, hogy különböző szakait, ha azok nem is válnak el élesen egymástól, kellően megkülönböztessük. MARX a vallástagadáson köröszkül jut el a meglévő társadalmi rendnek politikai és gazdasági megtagadásához. Egyetemi tanulmányai idején, STRAUSS, BAUER és mindenek fölött FEUERRACH hatása alatt, a vallás kérdésében válik úgynevezett » szabad-gondolkozó«-vá: ez az ő ifjúkori fejlődésének, hogy úgy mondjam, theologiai korszaka. Szakítván az egyetemi pályával, a »Rheinische Zeitung« munkatársa, majd meg szerkesztője lesz (1842-43), de a censura betiltja a túlságosan szélsőséges újságot, mire MARX-nak nem marad egyéb hátra, mint hazáját elhagyni. Párizsba vándoroltak akkoriban, már HEINE óta (1831), a német elégületlen, forradalmi elemek és oda kerül MARX is, mint fiatal házas ember, 1843 novemberében. Ott RuGE-val együtt rövid ideig a »Deutsch-Französische Jahrbücher«-t, majd meg a socialista »Vorwärts«-et szerkeszti. Ez az ő vedlésének politikai korszaka, mikor szellemét még túlnyomóan hazájának politikai sorsa foglalkoztatja, és

mikor még csak fokról-fokra közeledik tulajdonképeni tárgyához, a közgazdaságtanhoz. Francia földön, a francia socialis-musnak közbötlén tanulmányozása idején alakú ki elméjében a világtörténelemnek egyoldalú gazdaságtani fölfogása, melyet a »történelmi materialismus« nevezéssel szokás megjelölni. Mikor (1845) Párizsból kiutasítják és Brüsszelben szellemi ikertestvérével, hű barátjával ENGELS-sel újra találkozik, akkor már, ez utóbbinak tanúsága szerint, a » történelmi materia-lismus« alapgondolata teljesen kiforrott benne. (»Das Kommu-nistische Manifest« Berlin 1906. Buchh. Vorwärts. ENGELS elő-szava: pag. 18.) Innen, vagyis 1845-től, számíthatjuk MARX-nak gazdaságbölcsészeti korszakát.

Megvallom, hogy nézetem szerint nem lehetséges MARX szellemén egészen körösztüllátni, ha ezt az ifjúkori fejlődés-menetét nem ösmerjük. A lélektan alapigazságai közé tartozik ugyanis, hogy az ember hajlandó a saját alanyi fejlődésének szakait az egész emberi társadalom történeti fejlődésébe mintegy kivetíteni, vagyis hajlandó önmagával elhitetni, hogy azok a stádiumok, a melyeken épen az ő egyéni elméje körösztül-ment, voltaképen az egész emberiség szellemének fejlődési szakai. Röviden: az alany hajlandó *individuális* fejlődését a *socialis* fejlődéssel fölcserélni, összezavarni. Már GOETHE mondta, hogy, amit az emberek a történelemben belemagyaráznak, az voltaképen a saját alanyi szellemük; de, mint annyi más bölcse-intelemnek, úgy, sajna, ennek sem volt még eddig semmi látható foganatja. Innen van, hogy a társadalombölcsészek oly nagyon eltérnek egymástól, mihelyt az emberiség evolúciójáról van szó. Mindegyik hajlandó ugyanis a maga alanyi fejlődését az emberiség világtörténeti fejlődésébe belecsempészni. És pedig annál is inkább hajlandó erre, minél kevésbé válik öntudatossá önmaga előtt a saját egyéni fejlődése. Már pedig régi dolog, hogy az önismeret dolgában vagyunk mindmegannyian a leggyöngébbek. Eme gyöngeségünkből kifolyóan, egészen észrevétlenül, illetve öntudatlanul magyarázzuk bele különleges alanyiségünket a világtörténelemben.

MARX is öntudatlanul viszi bele saját alanyi fejlődésének szakait a társadalomról alkotott fölfogásába. Egyéni tehetsége, hajlandósága őt a gazdaságtani elmélkedés felé terelték; de, mert nem mindjárt találta meg önmagát, hanem egy theologiai

és politikai stádiumon botorkált köröszűl, míg ahhoz a tárgyhoz ért, mely egyéni tehetségének legjobban megfelelt, a gazdálkodás, az áru csere kérdéséhez: azt hitette el magával, hogy komoly tárgy csakis ez lehet; minden többi csak mellékes sallang, jdíszítmény, csak másod és harmadrendű, vagy éppenséggel teljesen elenyésző jelentőségű kérdés. Ha ő az emberi társadalom »alsó és fűlső építményéről« (Unterbau und Überbau) beszél, akkor ebben a réteg-megkülönböztetésben az ő saját ifjúkori fejlődésmenete tükröződik öntudatlanul. Alsó építménynek, vagyis fundamentomnak azt veszi, a mihez utoljára jutott el: t. i. a gazdasági életet; fűlső építménynek ellenben azt mondja, vagyis »ideológia« néven azt csűfűlja, ami az ő tanulmányaiiban, fiatal próbálkozásaibaiban csak átmenetet jelent: a jogot, politikát, bölcshészetet, vallást, vagyis mindazt, ami őt alanyilag csak másod-, harmadsorban érdekelte, illetve a mihez kevésbbé értett. Az elfogulatlan gondolkozó első tekintetre látja, hogy a társadalmi élet külfűnböző irányú megnyilvánulásai, minők pl. a gazdálkodás, jog, politika, sem alsó-, sem fűlső építményhez nem hasonlíthatók, mert valamely valóságos alsó építmény megállhat, ha fűlűbe fűlsöt nem is emelűnk, ellenben gazdálkodás, jog, politika egymással a kölcsönös fűltételezés viszonyában állanak, mert nem lehet ott gazdálkodni, ahol a jognak legkisebb nyoma sincsen és nem állhat fűnn semminemű jog, ha valamelyes kormányzat nem működik a társadalomban. Ámde ne csűdálkozzunk MARX-nak azon az elfogultságán, hogy alanyi fejlődésmenetét, és ezzel kapcsolatban alanyi értékelését, társadalmi fejlődésnek és társadalmi értékelésnek tűntette fűl, hiszen nála jóval magasabb rendű elmék, mint pl. COMTE is, hasonló tévedésbe estek társadalomtani vizsgálódásaibaiban. COMTE élettörténetéből is ki lehet mutatni, hogy ő maga olyan »teologiai«, »metaphysikai« és »positivus« stádiumokon ment köröszűl, a minőköt ő az emberi társadalom fejlődésében vél megállapíthatni. Mikor pedig későbbi fejlődése folyamán bizonyos mértékben a szűlűi házból magával hozott katolikus alapérzűlethez (mint valamelyes első szerelemhez) tért vissza, akkor bölcshészete vallássá kezd átalakulni. Ily módon gondolatmenete némiképen kört írt le, csakhogy nem egészen zárt kört, mert az a vallás, melyet ő akart megalapítani, Isten helyett az emberiség imádatát követeli, de egyébként nagy mértékben a

katholikus vallás utánzata és körülbelül úgy viszonylik a katholicismushoz, mint az »esperanto« mesterségesen készült nyelv a latin, olasz, spanyol stb. nyelvekhez.

Csak azért említem a COMTE példáját is, hogy minél erősebben hangoztathassam a társadalomtani kutatás módszerének azt az első és legfőbb intelmét, hogy alanyiségünk fejlődésmenetét ne vetítsük ki a társadalomba, mert ezen az úton a legjobb esetben is nem sociológiához, hanem lírai versek készítéséhez jutunk. Főképen pedig ne hitessük el magunkkal, hogy saját elcsuszamlásaink és eltévelyedéseink egymásutánja az emberi társadalom evolúciójának különböző korszakait tárja föl, mint a hogy ezt a MARX példája igen élénken szemlélteti. Ifjúkori fejlődésmenetének közelebbi vizsgálatát ép azért tartom nélkülözhetetlennek, mert csak ezen az úton tűnhetik ki, hogy elméletei mennyire csak a saját alanyiségát tükröztetik.

Ifjú korában ő vereségről-vereségre haladt. Nem azt mondom én vereségnek, hogy nem habilitálhatta magát, vagy hogy az általa szerkesztett »Rheinische Zeitung«-ot a censura kivégezte, vagy hogy őt Franciaországból kitiltották: ellenkezőleg, életének ép eme mozzanatai tüntetik őt föl legrokonszenvesebb színben, mert az ellene működő hatalmakkal galádságát, vagy legalább is nagyfokú korlátoltságát tárják föl és egyben éreztetik velünk MARX akaratának azt a keménységét, melyet minden külső üldözés csak keményebbé kovácsolhatott. Más vereségekről szólok én itt: belső vereségekről, melyeket a világ nem lát, s melyeket csak mi magunk éreztünk, és még többször magunk előtt is eltítkolunk.

MARX Berlinben a bölcsészet tanulmányozásába merült volt el: de ugyan mire ment vele? Roppant küzködött HEGEL-lel, nagy csatákat vívott vele száz ívre terjedő kéziratokban, melyeket végűi összetépett, mert érezte, hogy nem bír mesterével. Innen van, hogy az » ideológia «-ról később oly elvetően beszél, holott ő maga is csak ideológus volt, de belül vereséget szenvedett ideológus, ki, a saját alanyi vereségét a társadalomba vetítvén ki, azt hitette el magával, hogy a különböző »társadalmi ideológiák« csak amolyan cziczomái az emberi szellemnek, melyek a társadalom fejlődésében igazi mozgató energiát nem jelentenek. A korszellem hatása alatt a vallás

bírálatával is foglalkozott: de ugyan mire ment vele? Végül is egy FEURBACH-nak kellett jelentkeznie, aki szintén HEGEL-tanítvány volt, hogy annak irataiból megtanulja, miként kelljen a vallással szemben tagadó állást elfoglalnia. Hja, ha MARX-nak egyéni »ideológiája« ilyen mankóra szorult, akkor könnyen érthető, hogy ő a »társadalom ideológiáit« is sánta hatalmának képzelte, melyek a gazdasági tényezők mellett mitsem számítanak. - Aztán német nemzeti politikával foglalkozott: de ugyan mire ment vele? Talán igazi érzéke volt a németiség politikai helyzete iránt? Talán tudta, vagy legalább sejtítette annak módját, hogyan kelljen a németiséget, szégyenletes történelmi százfelé tagoltságából kiemelve, valódi nemzetté kalapálni? Szó sincs róla. Ő csak szélső radicalismus-ban utazott, mert ebben utazott volt már az egész »Junges Deutschland.« Ő is francia mintára akarta hazáját boldogítani és valamelyes a nagy francia forradalom után másolt német forradalom látványosságában szeretett volna gyönyörködni; holott nagyon jól tudhatta volna, sőt tulajdonképpen tudta is, hogy mily óriás ellentét választja el a francia és német nemzetek politikai vérmérsékletét. A francia és német szellem összehasonlítása legjobban világíthatta volna meg előtte a nemzeti elvnek alapvető jelentőségét a politikában; de, mert alapjában véve nem volt politikai tehetség, abba a tévedésbe esett, hogy minden áron francia lelket szeretett volna beleoltani a német »Michel«-be. És mivelhogy ez nem sikerülhetett, vajjon minemű tanúiságot vont le a »Rheinische Zeitung« bukásából? Talán azt, hogy tévedésben leiedzett a nemzeti elv megértése tekintetében? Nem. Ő nem önmagát érezte tévedőnek, hanem inkább magát a nemzeti elvet kezdte tévedésnek tekinteni. így haladt aztán az »Internationalismus« felé.

Hogy erről meggyőződünk, főleg három dolgozatát kell behatóbb figyelemre méltatnunk, melyek mind a »Deutsch-Französische Jahrbücher«-ben jelentek meg. Ezeknek elseje »Zur Kritik der Hegeischen Rechtsphilosophie. Einleitung« című, mely azonban nem jut el a hegeli jogbölcsezet bírálatához, hanem Németországgal általában foglalkozik. A másik kettő a zsidá emancipatio kérdését tárgyalja egy BRUNO BAUER ellen irányuló,, de igen tárgyilagos hangú vitairatban. Mind a három dolgozat, fölött - írja MEHRING - a FEUERBACH szelleme lebegett, ki-

nek »Das Wesen des Christentums« című roppant föltűnést keltett munkája MARX-ra valóságos kinyilatkoztatásként hatott. Maga ENGELS is írja, hogy FEUERBACH munkája általános lelkesedést keltett közöttük, úgy hogy pillanatra mindannyian hívei lettek. Ez a pillanat azonban két-három esztendeig tartott, úgy, hogy a Jahrbücher teljesen az akkor egész Németországban divatossa lett hittagadó bölcsészet hatása alatt állott.

A Németországról szóló dolgozatában különben MARX maga is hirdeti akkori mesterének dicsőségét. Dolgozatát ezzel a fölkiáltással nyitja meg: »Németországra nézve a vallásnak bírálata lényegileg már be van fejezve; már pedig a vallásnak bírálata előzetes föltétele minden egyéb bírálatnak.« Ezzel FEUERBACH-ra céloz, kinek hittagadását fejtegetései folyamán a következő két tételben foglalja össze: 1. »Minden hittagadó bírálatnak alapja, hogy az ember csinálja a vallást, de a vallás nem teszi az embert. 2. A vallás bírálata abban csúcsosodik ki, hogy az emberre nézve az embernél magasabbrendű lény nem létezik.« A mai ember elbámul ezeken a laposságokon, s azzal kezdi menteni MARX-ot, hogy mikor ezeket írta (1844-ben) csak 26 éves volt. Különben a mai ember bizonyos fejcsóválással olvassa magát, a mestert, FEUERBACH-ot is, mert el-eltűnődik a fölött, hogy ez a bölcsész miként gyakorolhatott korára olyan nagy hatást. Igazán bele kell magát élnie az embernek a német világba és különösen a negyvenes évek német világába, hogy megértse, miért volt a közönség annyira elragadtatva a kereszténység ellen irányuló eme fölületes támadásoktól. De hát így jár majd a jövő század embere is a mai kornak sok hirtelenhatású írójával. FEUERBACH azzal hódított, hogy a hitrombolást bizonyos rajongó lelkesedéssel végezte, úgy, hogy a dolognak az a lát-szata volt, mint ha éppen ő, az atheista, volna az igazán hívő lélek. Egy atheista, aki a hit oltáráról ledönti a régi istent és egy új istent helyez oda, magát az emberi nemet, a humanitást: óh, mily édes, fenkölt és elbűvölő látvány ez! El tudom képzelni, hogy a szőke fűrtű német ifjak keble hogyan dobogott az istentelen istenességért, a kereszténytelen kereszténységért, a fából való vaskarikáért, mely lehetővé tette, hogy az ember egyidejűleg a hit és a hitetlenség kéjeiben fürödhessen. De MARX a kritikus MARX, aki nem volt szőke fűrtű ifjú: miért rajongott ő az új, a hittagadó evangéliumért?

A dolog nyitja a következő: FEUERBACH őszinte német demokrata lélek volt, ki szerette a népet és hevült a természet szépségeiért. Kedélyének ez a költői vonása bölcsészeti írásainak is bizonyos tiizességet, ragyogást kölcsönzött, mely a rokon gondolkodású, de szárazabb kedélyű MARX-ot annyira megbűvölte, hogy a FEUERBACH írásain képezte a saját egyéni stílusát. MARX és FEUERBACH ezenfölül testvérek voltak HEGEL-ben, HEGEL dialektikai módszerében. Mind a ketten azon fáradtak, hogy ezt a nevezetes dialektikát, melyet HEGEL egy föllengző, a mindenséget átölelő idealista világfölfogás megalkotására fejlesztett ki, úgy idomítsák át, hogy az egy naturalista, illetve materialista gondolkodásforma módszeres eszközévé váljék. FEUERBACH voltaképpen nem tett egyebet, mint hogy HEGEL vallásbölcsészettét, mely a kereszténységnek logikai megdicsőítése akart lenni, úgy forgatta ki valójából, hogy a kereszténység megtagadásává lett. MARX ezzel párhuzamosan arra tört, hogy HEGEL egész történelmi philosophiáját, mely a világtörténelemnek sajátyszerű logikai megdicsőítése akart lenni, szintén úgy állítsa feje tetejére, hogy a mesternek történelmi idealismusa - történelmi materialismussá alakuljon át. Ez az a mély benső rokonság, mely a fiatalabb MARX-ot FEUERBACH-hoz kötötte. Ha ENGELS inkább pillanatnyi föllángolásnak akarja föltüntetni MARX-nak FEUERBACH-ért való hevülését, akkor ez részéről tévedésen alapúit. Azt hiszi, hogy barátja dicsőségét védi, ha minél rövidebb tartamúnak mondja FEUERBACH-nak reá gyakorolt befolyását. Pedig MARX FEUERBACH-tól kapta a lökést történelmi materializmusának kifejtésére. Amit FEUERRACH csak a theologia körében végzett el, azt MARX a történelem philosophiájának körében akarta elvégezni. Egészen különböző területeken működtek ugyan, de egyek voltak abban, hogy a hegeli bölcsészettet saját dialektikai módszerének segítségével föl kell forgatni és naturalismussá átalakítani.

(Folytatása a jövő számban.)